

ENVIRONMENTÁLNA ZODPOVEDNOSŤ A ENVIRONMENTÁLNA BEZPEČNOSŤ

RICHARD ŠTAHEL, Katedra Filozofie FF UKF v Nitre, SK

ŠTAHEL, R.: Environmental Responsibility and Environmental Security
FILOZOFIA, 70, 2015, No 1, pp. 1-12

The paper deals with the thesis according to which the environmental responsibility is not to be seen as purely moral, but rather political and legal category. The environmental responsibility is related to environmental security, which is to be taken as a public good. Due to the processes of globalization states and their governments are unable to provide environmental security. These developments destabilize the society and delegitimize the ruling elites or even political regimes as such. Therefore, H. Jonas' taking environmental responsibility as ethical category is untenable. The above mentioned thesis is supported also by the concept of human rights (including not only right to life, but also rights to food, housing and water) which are incorporated in international conventions demanding the implementation of these rights. However, the ever-deeper global environmental crisis leads to striking worsening of the conditions needed for this implementation. Thus, the environmental responsibility becomes one of the fundamental political and juristic issues.

Keywords: Environmental security – Environmental responsibility – State – H. Jonas – Human rights

Jednou z hlavných úloh inštitúcie štátu je ochrana obyvateľstva na území pod jeho správou. Otázka bezpečnosti bola často redukovaná na obranu územia, ale tiež spájaná s rozširovaním územia. Teritórium poskytuje nielen priestor na život, ale aj ornú pôdu či pasienky a loviská a v neposlednom rade vodu ako základné predpoklady produkcie potravín a, samozrejme, tiež ďalšie suroviny. Možnosti ktoréhokoľvek teritória poskytovať obnoviteľné i neobnoviteľné zdroje sú však obmedzené. Toho si boli vedomé už prehistorické kmene, z ktorých mnohé v dôsledku tohto poznania vyvinuli stratégie obmedzovania pôrodnosti, resp. kontroly početnosti populácie,¹ a to predovšetkým tie, čo žili a žijú na obmedzenom teritóriu, napríklad na ostrove alebo v susedstve iných kmeňov, bránia-

¹ „Prvobytný človek... chápal svet nielen ako ohraničený v čase i priestore, ale veril, že je narušiteľný jeho pričinením... Viera, že je v jeho silách zvrátiť poriadok sveta, ho naplňovala pocitom nesmiernej zodpovednosti“ (Špirko 2012, 184). Práve v dôsledku tohto pocitu zodpovednosti vznikli v mnohých kultúrach často veľmi kruté rituály, ako „napr. infanticída, podmienená nutnosťou udržať veľkosť society v stave zodpovedajúcom dostupným zdrojom“ (Špirko 2012, 184; pozri tiež Dubnička 2007a, 153, 159). Mnohé z týchto z dnešného pohľadu krutých a nepredstaviteľných mechanizmov kontroly pôrodnosti, resp. početnosti populácie však pretrvávali ešte v pomerne komplexných štátnych útvaroch v období antiky a v nejednom prípade sú takéto mechanizmy dokumentované aj v novoveku.

cich svoje územie zo všetkých síl. Pri pohľade na ľudské dejiny z tejto perspektívy tak možno spolu s I. Dubničkom konštatovať: „O pôdu sa bojuje vždy, všade a proti všetkým“ (Dubnička 2007b, 133). Alternatívnou stratégiou je územná, resp. teritoriálna² expanzia,³ ktorá sa primárne uskutočňuje na úkor bezprostredných susedov, s rastúcimi technologickými možnosťami však môže pokračovať aj za oceánom.⁴ Vyháňanie z pôdy⁵ či budovanie kolónií a zámorského, resp. diaľkového obchodu tak možno chápať ako dôsledok boja o pôdu, resp. o zdroje v širšom zmysle. „V súčasnom technickom a globálnom svete sa o ‚teritórium‘, teda o zdroje, nebojuje len so susedmi, ale aj na inom kontinente“ (Dubnička 2007a, 261). A nebojuje sa len na kontinentoch, ale aj v moriach a oceánoch. Tie tvoria takmer 70 % povrchu Zeme a poskytujú prevažnú časť potravy tretine ľudstva, takže s prudkým úbytkom morských druhov i poklesom početnosti tých, ktoré zatiaľ prežívajú, prerastajú v mnohých oblastiach sveta spory o právo rybolovu do otvorených konfliktov, neraz aj s priamou účasťou bojových lodí jednotlivých krajín. Rozširovanie púští, zasofovanie a zaplavovanie pobrežných oblastí v dôsledku rastu hladiny oceánov, ktoré sú dôsledkom prebiehajúcich klimatických zmien, zas ohrozuje možnosti poľnohospodárskej produkcie potravín. Dôsledkom je zintenzívňovanie sporov o pôdu a rastúci počet environmentálnych utečencov. Všetky tieto javy poukazujú na význam pôdy, resp. zemského povrchu vo všeobecnosti, ako najzákladnejšieho zdroja a predpokladu života jednotlivca i spoločnosti. Pritom ide o zdroj konečný a neobnoviteľný. Získať ho v čoraz preľudnenejšom svete je možné už len na úkor iných ľudí, komunit alebo biotopov. Zaisťovanie vlastnej bezpečnosti, potravinovej alebo energetickej, a tým

---

² Za najvýznamnejšiu teritoriálnu expanziu posledných desaťročí možno považovať rozširovanie tzv. výlučných ekonomických zón v oceánoch, umožňujúcich nielen rybolov, ale aj ťažbu surovín z morského dna v priestore vymedzenom vzdialenosťou 200 námorných míľ od pobrežia pevniny i všetkých ostrovov. Vyhlásenie týchto zón a ich ochrana sú zdrojom viac či menej otvorených konfliktov medzi mnohými štátmi ležiacimi na pobreží morí a oceánov.

³ Je pozoruhodné, ako Čína s ústupom od politiky kontroly pôrodnosti prechádza k politike teritoriálnej expanzie, a to predovšetkým v sporoch o ostrovy a príslušiacie morské teritóriá, ale napríklad aj v skupovaní ornej pôdy v Afrike alebo na Ukrajine.

⁴ Mestské štáty starovekého Grécka zakladali kolónie, Rím nové provincie. Od 15. storočia na túto tradíciu nadviazali európske krajiny. Tieto procesy boli takmer vždy sprevádzané zotročovaním alebo genocídou pôvodného obyvateľstva, ktorá bola neraz systematicky organizovaná. „Genocída sledovala úplne konkrétny cieľ – územný zisk, teda získanie majetku v podobe pôdy, ktorá je základnou materiálno jednotkou pri produkovani nadprodukcie“ (Dubnička 2007a, 236). I. Dubnička však poukazuje na to, že táto stratégia nebola iba špecifikom európskych komplexných spoločností, pretože „odveké vojny viedli medzi sebou napríklad Eskimáci a subarktickí Indiáni, národy Polynézie atď. Povedané environmentálnym jazykom, vojny boli vždy vedené za účelom získania zdrojov. Potraviny a suroviny, ktoré tieto zdroje predstavujú, sú zárukou existencie“ (Dubnička 2007a, 247). Pôvodné obyvateľstvo Polynézie či Ameriky len nemalo technické a organizačné znalosti na to, aby túto stratégiu mohlo uplatňovať aj na iných kontinentoch.

⁵ Procesy ohradzovania a vyvlastňovania pôdy a konfliktov s tým spojených od 15. storočia opísal už K. Marx (Marx 1955, 758 - 791). Tieto procesy ale v rozličných podobách prebiehajú doteraz nielen v Afrike, Ázii či v Amerike, ale aj v krajinách strednej a východnej Európy: pôda malých vlastníkov je vyvlastňovaná, pretože o konkrétnu lokalitu majú záujem zahraniční investori alebo ťažobné spoločnosti.

nakoniec aj vojenskej, je tak prakticky možné už len na úkor niekoho iného. Je teda čoraz zjavnejšie, že environmentálnu bezpečnosť nemožno oddeľovať od iných foriem bezpečnosti, za ktoré bežne nesie zodpovednosť⁶ štát.

Environmentálna bezpečnosť ako verejný statok. Typickým príkladom zodpovednosti za environmentálnu bezpečnosť je protipovodňová ochrana, ale napríklad aj obmedzovanie automobilovej dopravy v prípade, že znečistenie ovzdušia v meste alebo regióne prekročí istú hranicu. Klimatické zmeny a zhoršovanie iných ukazovateľov kvality životného prostredia rozširujú a znásobujú tieto úlohy tak, že sa štáty musia omnoho intenzívnejšie zaoberať už nielen otázkami vojenskej alebo energetickej bezpečnosti, ale aj otázkami potravinovej bezpečnosti a bezpečnosti zdrojov pitnej vody. Potravinové škandály v rozvinutých krajinách i skutočný nedostatok potravín a pitnej vody v rozvojových krajinách v posledných rokoch ukazujú, že tieto aspekty environmentálnej bezpečnosti treba chápať aj ako podmienky stability spoločnosti a sociálneho zmieru. Klimatické zmeny a meniace sa chemické zloženie atmosféry a hydrosféry však neohrozujú len biodiverzitu a existujúce spôsoby produkcie potravín alebo ochrany riečnych povodí a pobrežných oblastí pred záplavami, ale aj dosiahnutú úroveň verejného zdravia, pretože sprievodnými javmi klimatických zmien je aj rozširovanie chorôb či invázií rastlín a živočíšnych druhov, ktoré neraz ohrozujú nielen pôvodné druhy a ekosystémy, ale aj zdravie ľudí.⁷

Rozličné aspekty bezpečnosti sú spájané predovšetkým s politickou zodpovednosťou. Od schopnosti poskytovať obyvateľom bezpečnosť sa do veľkej miery odvíja aj legitimita vládcu alebo politického režimu, či dokonca štátu. Prvé, čo strácajú obyvatelia kolabujúcich štátov, je práve bezpečnosť chápaná ako ochrana pred svojvoľným násilím, organizovaným či neorganizovaným. Kolaps tejto funkcie štátu je zväčša nasledovaný aj kolapsom systému distribúcie potravín, takže napokon sa často bojuje ešte aj o humanitárnu pomoc. V tejto súvislosti je významné, že obeť hladu či chorôb spôsobených nedostatkom jedla alebo pitnej vody býva viac než priamych obeť násilia.

Najzávažnejšou hrozbou globálnej environmentálnej krízy sú klimatické zmeny, a to hrozbou väčšou než znečistenie či čokoľvek iné. Znemožnia totiž doterajší spôsob produkcie potravín, čo bude mať závažnejšie dôsledky než to, že stúpajúce hladiny morí i rozširujúce sa púšte znemožnia ďalšie obývanie mnohých, v súčasnosti husto osídlených oblastí, čo vyvolá fenomén masových vln environmentálnych utečencov. „Najväčšou hrozbou nie sú samotné klimatické zmeny, ale sprostredkované hladomor, súperenie o priestor a zdroje či vojny“ (Lovelock 2012, 33). Environmentálna kríza sa tak bude prejavovať predovšetkým ako kríza potravinová a následne aj ako kríza hospodárska,

---

⁶ K problematike formovania moderného pojmu zodpovednosti pozri (Smreková 2010).

⁷ Zvyšovanie priemernej ročnej teploty sa už aj v strednej Európe prejavuje výskytom nových druhov rastlín, s ktorými sa objavujú nové druhy alergických reakcií, ale aj nové druhy hmyzu, napr. komáre, ktoré môžu prenášať maláriu, alebo pavúky, ktorých jed môže vyvolať aj u ľudí vážne zdravotné komplikácie.

sociálna a politická. Množstvo štúdií, uverejnených v poslednom čase, potvrdilo súvislosť medzi klimatickými výkyvmi a medziľudskými i medziskupinovými konfliktmi v minulosti. Ak teda bude populácia aj v budúcnosti na klimatické výkyvy reagovať podobne ako v minulosti, možno očakávať, že priemyselnou civilizáciou spôsobené klimatické zmeny, ktoré veľmi pravdepodobne budú rýchlejšie a rozsiahlejšie než tie v minulosti, budú sprevádzané podstatným nárastom osobných aj skupinových konfliktov (Hsiang 2013).

Udalosti niekoľkých posledných rokov, keď napríklad v severnej Afrike a na Blízkom východe v dôsledku kombinácie rastúcej populácie a rastúcich cien potravín na jednej strane a klesajúcej schopnosti dopestovať alebo doviezť dostatok potravín na strane druhej (Pallazzo 2014) skolabovali nielen viaceré režimy, ale aj štáty ako také, ukazujú, že takmer všetky formy bezpečnosti v konečnom dôsledku súvisia s environmentálnou bezpečnosťou. Kombinácia čoraz obmedzenejších zdrojov a klimatických zmien podľa A. Pallazza znamená, že sa musíme pripraviť na omnoho nepokojnejší a nebezpečnejší svet, než bol ten s relatívnym dostatkom zdrojov (Palazzo 2014). Palazzo dokonca predpokladá, že v dôsledku spomenutých fenoménov bude nielen pribúdať množstvo konfliktov, ale navyše to budú konflikty existenčné, v ktorých ide o holé prežitie celých komunit. Prvou obeťou konfliktov o udržanie zdrojov na prežitie bude podľa neho etika, nie pravda (Palazzo 2014). Porušovanie humanitárnych pravidiel vedenia konfliktov, ktoré možno chápať aj ako formu eticky alebo právne zdôvodneného sebaobmedzenia, preto bude omnoho častejšie než doposiaľ. Zodpovednosť štátu za bezpečnosť obyvateľstva je tak zároveň environmentálnou zodpovednosťou, pretože bezpečnosť je bez dostatku základných zdrojov, najmä potravín a vody, nemysliteľná. Dokonca možno tvrdiť, že environmentálnu bezpečnosť treba považovať za verejný statok, ktorý nemôže byť privatizovaný, čo by znamenalo, že environmentálnu zodpovednosť nemožno preniesť na private subjekty.

Tieto tvrdenia však zďaleka nie sú všeobecne akceptované. Filozoficky relevantná je tak otázka, ako zdôvodniť environmentálnu bezpečnosť a zodpovednosť za ňu ako úlohu štátu, resp. verejnej moci. V situácii, keď už niekoľko desaťročí teoretickému i praktickému diskurzu dominuje tendencia okliešťovať rozsah zodpovednosti verejnej moci, sa táto otázka javí ako ešte naliehavšia. Procesy deregulácie a privatizácie fakticky priniesli v niektorých prípadoch až úplný zánik verejných systémov, ktoré mali jednotlivcom poskytovať rozličné formy bezpečnosti (napríklad sociálnej, potravinovej, zdravotnej), a zodpovednosť za ňu presunuli, resp. presúvajú na jednotlivcov. Tí sú tak neraz vystavení ohrozeniam, ktorým nemôžu reálne čeliť. A to dokonca aj v oblasti osobnej bezpečnosti, keď je mnoho činností s ňou spojených delegovaných na neštátne komerčné subjekty, ktorých služby sú však dostupné iba solventnejšej časti populácie. Aj osobná bezpečnosť tak prestáva mať charakter verejného statku.

Možno tak hovoriť o vnútornom rozpore, ktorý sa najvýraznejšie prejavuje práve vo sfére environmentálnej bezpečnosti a zodpovednosti za ňu. Na jednej strane je rastúci rozsah úloh, resp. hrozieb, ktoré sú zvládnuteľné iba na štátnej, či dokonca globálnej úrovni, a to predovšetkým verejnými inštitúciami, pretože len tie sú zamerané na verejný záujem a môžu byť pod verejnou kontrolou. Na druhej strane pokračuje presun zodpovednosti na

jednotlivcov a privátne inštitúcie, ktoré naplňajú verejný záujem iba potiaľ, pokiaľ im takáto činnosť umožňuje zároveň naplňať aj privátny záujem. Verejný záujem tak nie je ich hlavným imperatívom a ich konanie sa neopiera o demokratickú legitimitu. Navyše, za dôsledky svojho konania nenesú politickú zodpovednosť. Znečistenie vodného zdroja či morského biotopu je teda nanajvýš otázkou finančnej zodpovednosti, ktorá sa prejaví zväčša iba znížením zisku akcionárov. Korporácia, ktorá privatizuje zdroj pitnej vody, tak robí iba kvôli zisku, ktorý jej to môže priniesť. Jej primárnym záujmom je predat' čo najviac vody, nie zabezpečiť jej dlhodobú dostupnosť a spravodlivú distribúciu. Po vyčerpaní zdroja nenesie žiadnu zodpovednosť voči komunite, ktorá je od vody z toho zdroja existenčne závislá. Zodpovednosť za zavedenie prídellového systému pitnej vody je však následne na pleciach verejnej moci. Opísané fenomény teda súvisia skôr s organizáciou spoločnosti, s jej organizačnými imperatívmi a inštitúciami, než s možnosťami jednotlivca konať alebo nekonať určitým spôsobom. Environmentálnu zodpovednosť preto treba chápať skôr ako politickú a právnu kategóriu než ako kategóriu morálnu.

Nedostatočnosť environmentálnej etiky. Environmentálnu zodpovednosť ako jeden z prvých systematicky tematizoval Hans Jonas, koncipuje ju však predovšetkým ako etickú kategóriu. Etika adekvátna súčasným hrozbám má podľa Jonasa prispieť k odvráteniu hrozacej ekologickej katastrofy, a to tak, že k zodpovednosti vymedzenej tradičnou etikou pridá novú zodpovednosť, ktorou má byť zodpovednosť za zachovávanie podmienok dlhodobej udržateľnosti života ľudstva na Zemi. Táto etika „zrodená z ohrozenia nutne nalieha zo všetkého najskôr na etiku zachovania, ochrany a odvrátenia, a nie na etiku pokroku a zdokonalenia“ (Jonas 1997, 206). Jonas zdôrazňuje, že je to „etika núdzového stavu ohrozenej budúcnosti“ (Jonas 1997, 207), je to preto etika sebaobmedzenia, a to nielen kvôli členom vlastnej komunity, ale aj kvôli ľuďom, ktorí žijú na opačnom konci sveta, či ľuďom, ktorí sa ešte ani nenarodili. Jonas sa snaží zdôvodniť novú etiku, ale zároveň si uvedomuje, že odvrátenie tak komplexnej a rozsiahlej hrozby, akej ľudstvo čelí, si vyžiada aj iné, omnoho účinnejšie než len morálne imperatívy. Imperatív rastu, imperatív okamžitého a čo najvyššieho zisku je totiž ešte stále základným systémovým imperatívom priemyselnej civilizácie.

Podľa H. Jonasa „žijeme v apokalyptickej situácii, to znamená v stave predchádzajúcim všeobecnú katastrofu“ (Jonas 1997, 208). Jonas hovorí o hrozbe katastrofy, ktorá vyplýva paradoxne z úspechu ľudstva. Ide o úspech ekonomický a biologický, „ktorých vzájomný pomer nutne vedúci ku kríze sa dnes prejavuje otvorene“ (Jonas 1997, 208). To znamená, že „biologický úspech nielenže spochybňuje ekonomický úspech, teda vedie od krátkodobej hojnosti znovu späť k dlhodobej každodennej prítomnosti biedy, ale tiež hrozí, že bezprostredne povedie k obrovskej skaze ľudstva a prírody“ (Jonas 1997, 208). V tejto súvislosti Jonas zároveň anticipuje problém nedostatku bezpečnosti, keď tvrdí, že „je nemožné si predstaviť, v akom masovom meradle budú smrť a vraždy sprevádzať situáciu ‚zachráň sa, kto môžeš‘“ (Jonas 1997, 209), teda situáciu, ktorá nastane, ak sa z tejto krízy stane katastrofa, resp. ak ľudstvo nenájde spôsob, ako túto hrozbu odvrátiť.

Pri formulácii svojho princípu zodpovednosti uvádza ako príklad rodičovskú zodpo-

vednosť a zodpovednosť štátnika. V oboch prípadoch zodpovednosť plynie z existenčného ohrozenia a v oboch prípadoch ide o zodpovednosť neodňateľnú, ale zároveň chápanú skôr ako povinnosť, ktorú nemožno prevziať dobrovoľne. Nejde teda o povinnosť a zodpovednosť v tradičnom etickom ponímaní, ktoré sféru morálnosti považuje za oblasť možnosti slobodnej voľby, aj keď by malo ísť o voľbu sebaobmedzenia. V kontexte environmentálnej zodpovednosti by to znamenalo dobrovoľné obmedzenie spotreby a asi aj životnej úrovne, pretože nižšia spotreba neznamená len zníženie exploatácie prírodných zdrojov a zmenšenie množstva produkovaného odpadu, ale aj zníženie priemyselnej produkcie, čo by viedlo aj k nižšej zamestnanosti, poklesu výberu daní a odvodov a aj ziskov komerčného sektora (Jonas 2011, 906).

Dobrovoľné obmedzenie výroby a spotreby je však len veľmi málo pravdepodobné, pretože by bolo v rozpore s racionalitou socio-ekonomicko-politického systému, ako aj s jeho základnými štruktúrami.⁸ To Jonasa privádza k tvrdeniu, že iba „najvyššia miera politicky vynútenej spoločenskej disciplíny dokáže podriadiť momentálnu výhodu dlhodobému príkazu zo strany budúcnosti“ (Jonas 1997, 211). Teda nie etický imperatív, ale politicky a právne vynucované konanie, resp. nekonanie (obmedzenie výroby, spotreby, znečistenia, pôrodnosti) je tým, čo Jonas považuje za nástroj možného prekonania krízy. Je to zjavné aj z toho, že Jonas požaduje inštalovanie „moci nad mocou“ (priemyslu, techniky, zisku) a následne analyzuje, ktorý z dominantných politických systémov technickej civilizácie – kapitalizmus,⁹ či marxizmus¹⁰ – dokáže lepšie čeliť aktuálnej kríze. Na inom mieste to vyjadrí ešte otvorenejšie, keď tvrdí: „Vedenie, vôľa, moc sú kolektívne a taká musí byť aj ich kontrola. Tá môže prislúchať len verejnej moci, teda môže byť len politická, a to vyžaduje trvalosť širokého konsenzu vychádzajúceho zdola“ (Jonas 2011, 906). Jeho reflexia tak vyúsťuje prinajmenšom do impulzov pre politickú a právnu filozofiu, čo naznačuje, že etika povinnosti, vyjadrená v podobe kategorického imperatívu,¹¹

---

⁸ K ďalším aspektom vnútornej rozpornosti Jonasovho konceptu etiky zodpovednosti pozri (Manda 2007).

⁹ Obe dva systémy sa snažia realizovať ideál vedecko-technického pokroku a zvyšovania materiálneho blahobytu jednotlivcov, a to prostredníctvom industrializácie. Určujúcim aspektom kapitalizmu je podľa Jonasa globálne organizovaná priemyselná produkcia, ktorej hlavným motivačným princípom je zisk. V súvislosti s kapitalizmom hovorí o „iracionalite hospodárstva ovládaného úsilím o zisk“, (Jonas 1997, 215), „prílišnej jednostrannosti konkurenčného mechanizmu“ (Jonas 1997, 215) a o „nepriстойnostiach trhovej výroby zameranej na podnecovanie spotrebiteľského dopytu“ (Jonas 1997, 215). Pripúšťa, že zásobovanie tovarom zvláda kapitalizmus lepšie ako marxizmom inšpirované centrálné plánované ekonomiky, ale darí sa mu to len „za cenu neprijateľného plytvania“ (Jonas 1997, 215), pretože konkurenčný boj si vyžaduje nadprodukciiu tovarov a služieb.

¹⁰ Kritike marxizmu a s ním spojeného utopizmu venuje podstatne väčší priestor ako kritike kapitalizmu, treba však podotknúť, že je to predovšetkým kritika Blochovho filozofického konceptu. Jonas skúma mesianizmus a utopizmus, pretože obe tieto postoje sú zamerané na budúcnosť, čo je aspekt, ktorý podľa Jonasa musí etika pre technickú civilizáciu brať do úvahy omnoho viac než všetky doterajšie etické teórie.

¹¹ Keďže vzhľadom na moc, ktorú človek získal rozvojom techniky, sa zmenila samotná povaha ľudského konania a jeho možné dôsledky, Jonas, nadväzujúc na Kanta, preformuloval kategorický impe-

bude musieť byť vynucovaná politikou a právom. Aj Jonas teda pravdepodobne pochyboval o úspešnosti dobrovoľného obmedzenia spotreby, eticky motivovaného sebaobmedzenia ako návodu na prekonanie environmentálnej krízy.

Ešte pregnantnejšie to vyjadril I. Dubnička, keď konštatoval, že „morálne imperatívy nezachvacujú dav“ (Dubnička 2007a, 399), obzvlášť vtedy, ak sú v rozpore s imperatívmi hospodárskymi a politickými. „To znamená, že účinnejšia bude skôr cesta dohôd, nariadení, zákonov, čiže systémové opatrenia“ (Dubnička 2007, 399). Povaha krízových fenoménov i časový tlak, ktorému je civilizácia v dôsledku environmentálnych hrozieb vystavená, naznačujú, že spôsoby ich prekonania a argumenty zdôvodňujúce ich potrebu a formu treba hľadať predovšetkým v oblasti politického a právneho myslenia.

Ako upozorňuje J. Šmajš, etika je reflexiou a kritikou morálky, ktorá vzniká zo skúseností hromadených celú generáciu. Ide o spontánne, často intuitívne konštituované pravidlá. Navyše, morálka „účinne pôsobí predovšetkým ako neverbalizovaná a nezapísaná“ (Šmajš 2013, 811), teda ako súčasť tradície, v ktorej je jednotlivec socializovaný. Ako však konštatoval už M. Horkheimer, súčasný rozvoj je taký rýchly, že „zvyky a obyčaje už nemajú čas na sedimentáciu. Základy súčasnej spoločnosti sa neustále menia zásahmi vedy“ (Horkheimer 1999, 117). Dramatické zmeny životného prostredia, prezentované napríklad správami IPCC (2013) alebo WWF (McLellan 2014), ukazujú, že environmentálna etika je neúčinná. Podľa J. Šmajša by účinnejšia mohla byť biofilná morálka, zohľadňujúca skúsenosť existenciálneho ohrozenia predpokladov kultúry, ktorú však zatiaľ nemáme, pričom je málo pravdepodobné, že by mohla vzniknúť z environmentálnej etiky (Šmajš 2013, 811). Zároveň ale pripúšťa, že v komplexných spoločnostiach je neformálna, spontánne vzniknutá morálna regulácia nepísanými pravidlami postupne nahradzovaná „technologickou, politickou a fiškálnou reguláciou“ (Šmajš 2013, 803). Pritom sa zároveň snažíme rozšíriť kompetencie morálky aj „na vzťahy ľudí a subsystémov kultúry k prírode“ (Šmajš 2013, 803), čo možno samo osebe považovať za paradoxné. Slovom D. Špirka tu ide vlastne o snahu o „oživenie pocitu principiálnej narušiteľnosti nášho sveta“, teda vedomia, „že je v našich silách zvrátiť jeho poriadok, dokonca ho zničiť, čo nás núti znovu si uvedomiť zodpovednosť nielen za to, čo sme vytvorili a vytvárame, ale aj za to, čo nie je naším dielom – najmä rozmanitosť života“ (Špirko 2012, 187). Environmentálna etika sa tak snaží oživiť skúsenosť, identifikovateľnú ešte aj dnes u tzv. prírodných národov, lovcov a zberačov, ktorí si svoju bezprostrednú závislosť od životného prostredia uvedomujú v intuitívnej rovine, nesprostredkovanej teoretickou reflexiou vedy a filozofie. „Obava z možnosti ohrozenia života na Zemi je blízka obavám prvobytného človeka z následkov vlastného zlyhania“ (Špirko 2012, 187). Obava plynúca z reflexie globálnej

---

ratív tak, aby zodpovedal povahe hrozby, ktorej ľudstvo čelí: „Konaj tak, aby účinky tvojho konania boli zlučiteľné s trvaním skutočne ľudského života na Zemi“ (Jonas 1997, 35). Tento nový imperatív formuluje viacerými spôsobmi, ale podstata zostáva rovnaká – príkaz zachovávať život ľudstva je zároveň príkazom zachovávať predpoklady a podmienky tohto života, teda biosféru, ale aj hydrosféru a atmosféru. Skutočným cieľom je udržateľnosť podmienok pre život ľudstva a civilizácie a zodpovednosť je iba nástrojom, pomocou ktorého sa má tento cieľ dosiahnuť, preto za vhodnejší považujem pojem *imperatív udržateľnosti*.

environmentálnej krízy však oslovuje predovšetkým úzky okruh vedcov a filozofov a pokusy preniesť túto obavu na väčšinu populácie alebo aspoň na ekonomické a politické elity, ktoré disponujú dostatočným vplyvom na rozhodujúce procesy ovplyvňujúce vývojové trendy národných spoločností, alebo dokonca aj globálnej spoločnosti, sú len málo úspešné. Vzhľadom na existujúce systémy politickej, právnej, fiškálnej a technologickej regulácie, ktoré sú schopné pomerne efektívne a rýchlo vynucovať určité spôsoby konania, a to aj u ľudí hlásiacich sa v pluralitnej spoločnosti k rozličným morálnym a hodnotovým konceptom, resp. sledujúcim svoje individuálne životné stratégie a ciele, je však otázne, či je vôbec vhodné snažiť sa o návrat k morálnej forme regulácie ľudského konania, a to aj vo vzťahu k prírode. Možno teda súhlasiť s tým, že sa stalo „nevyhnutnosťou vrátiť sa k motívu prežitia“ (Špirko 2012, 187), ktorý bol charakteristický pre prvotné ľudské spoločnosti, dokonca aj s tým, že „zo stratégií, ktoré motív prežitia podnietili, je už relevantná len stratégia *udržať sa*“ (Špirko 2012, 187). No predpoklad, že táto stratégia by mohla byť uskutočniteľná prostredníctvom novej etiky, resp. morálky, vyvoláva skôr pochybnosti.

Napokon, už Aristoteles na záver svojich úvah o etike pripomína, že „pravda vo veciach ľudského konania sa posudzuje podľa skutkov života, lebo tie rozhodujú. Doterajšie výpovede sa teda musia skúmať so zreteľom na skutky a život, a ak sa so skutkami zhodujú, treba ich uznať, ak sa však nezhodujú, treba ich chápať len ako prázdne slová“ (Aristoteles 1979, 257). Než prejde od úvah o etike k politickej filozofii, povzdychne si, že „žiť striedom a zdržanlivo je mnohým ľuďom nepríjemné“ (Aristoteles 1979, 259), a preto „potrebujeme zákony, a tým skôr zákony pre celý život, lebo väčšina ľudí sa skôr sklóni pred donútením ako poučením a skôr pred trestom než pred krásnym“ (Aristoteles 1979, 259). Aj Aristoteles teda dospel k záveru, že vzhľadom na ľudskú prirodzenosť je na vytvorenie prostredia priaznivo podporujúceho mravný život potrebná politika a právo, a aj preto pristúpil k ich filozofickej reflexii.

Ukazuje sa, že ak v niekoľkých predchádzajúcich desaťročiach predsa len došlo k čiastočnému zlepšeniu niektorých aspektov životného prostredia, bolo to predovšetkým v dôsledku prijatia a vynucovania plnenia medzinárodných dohovorov a environmentálnej legislatívy.¹² Vznik a rozvoj environmentálnej etiky nezabránil rozšíreniu ekonomizmu a konzumizmu do väčšiny krajín sveta a ani jeho vplyvu na životné prostredie. Dokonca možno tvrdiť, že „vznik a rozvíjanie konzumnej spoločnosti je charakteristickým príznakom kapitalizmu 20. storočia“ (Černík 2011, 787). Vzhľadom na prehlbujúcu sa klimatickú krízu a urýchľovanie procesov degradácie životného prostredia a vymierania živočíš-

---

¹² Napr. ochrana ohrozených druhov rastlín a zvierat (slonov, nosorožcov, goríl atď.) je ako-tak úspešná predovšetkým vďaka medzinárodným dohovorom, ktoré umožňujú extrateritoriálnu pôsobnosť národnej legislatívy v oblasti postihovania lovu a obchodovania s týmito zvieratami, resp. so surovinami a výrobkami z nich (slonovina). Bez fyzickej ochrany týchto zvierat ozbrojenými strážcami by však tieto zvieratá už dávno vyhynuli, čo však napriek tomu ešte stále nemožno vylúčiť, pretože rastúca ľudská populácia v mnohých krajinách Afriky či indického subkontinentu sústavne znižuje životný priestor týchto zvierat. Navyše sa tieto zvieratá stávajú počas konfliktov a nasledujúcich utečeneckých vln jedným z najľahšie dostupných zdrojov potravy.

nych a rastlinných druhov tak prinajmenšom treba konštatovať, že procesy transformácie tradičnej etiky a morálky nie sú dostatočne rýchle na to, aby mohli byť efektívnym nástrojom na prekonanie globálnej environmentálnej krízy. Jedným z charakteristických aspektov akejkolvek krízy je totiž práve obmedzený čas, doslova časová tieseň a nutnosť konať, resp. rozhodnúť sa určitým spôsobom alebo uskutočniť zásadnú zmenu (Sťahel 2008).

Ľudské práva. Tému, podľa ktorej treba environmentálnu zodpovednosť chápať skôr ako politickú a právnu než morálnu kategóriu, podporuje podľa mňa aj koncept ľudských práv.¹³ Štáty na seba najneskôr po druhej svetovej vojne prebrali zodpovednosť¹⁴ za vytváranie a udržiavanie podmienok na realizáciu ľudských práv tak, aby boli dostupné všetkým ľuďom na území štátu. Univerzalistická interpretácia konceptu ľudských práv síce implikuje snahu o vytváranie a udržiavanie podmienok na realizáciu ľudských práv kdekoľvek na svete, teda aj mimo priamej jurisdikcie orgánov štátu (pozri Hrubec 2011a, 372-397), fakticky však možnosť ich realizácie stále závisí predovšetkým od ochoty a v neposlednom rade aj schopnosti jednotlivých štátov koncept ľudských práv nielen premietnuť do svojej legislatívy, ale širokou škálou inštitúcií prispievať k ich reálnej dostupnosti aspoň ľuďom na území pod kontrolou konkrétneho štátu. Zodpovednosť za presadzovanie a ochranu ľudských práv napriek mnohým medzinárodným organizáciám, ktoré pôsobia v tejto oblasti, tak stále nesú jednotlivé štáty.¹⁵ Preto inkorporáciu práva na život do ústavných dokumentov možno interpretovať aj ako prenesenie zodpovednosti za bezpečnosť jednotlivcov na štát. Primárne ide o bezpečnosť vnútornú, ktorú zabezpečuje polícia a iné orgány, a bezpečnosť vonkajšiu, ktorú zabezpečuje diplomacia a armáda. Ak je právo na život skutočne základným ľudským právom a ak je bez zložitého dokazovania jasné, že život nie je možný bez vody a potravy a ani bez dýchateľného vzduchu (pozri Kohák 1993), teda bez priaznivého životného prostredia, tak je zjavné, že štát sa nemôže vzdať zodpovednosti za udržiavanie životného prostredia v kvalite umožňujúcej život človeka. Inými slovami: právo na život ako základné ľudské právo je čoraz menej myslí-

---

¹³ Napriek kritike poukazujúcej na to, že „naša civilizácia dnes nedisponuje žiadnym v širšom meradle akceptovaným myšlienkovým postupom, ako ideu ľudských práv zdôvodniť“ (Sousedík 2010, 9), takže sa na jednej strane hovorí o „kríze zdôvodnenia“ ľudských práv, ale zároveň sa „požadujú a formujú stále nové a nové ‚ľudské práva‘“ (Sousedík 2010, 13), resp. napriek konštatovaniu, že „konceptia ľudských práv je svojím spôsobom ideológiou a ako taká je v niektorých mimoeurópskych kultúrnych okruhoch vnímaná“ (Šmihula 2001, 433), i často oprávneným tvrdeniam, že „politika ľudských práv slúži ako figový list a prostriedok presadzovania veľmocenských záujmov“ (Habermas 2012, 37), možno súhlasiť s tým, že „ľudské práva tvoria realistickú utópiu... zakotvujú ideálny cieľ spravodlivej spoločnosti v samotných inštitúciách ústavných štátov“ (Habermas 2012, 37). Koncept ľudských práv tak možno považovať za normatívnu ideu, ktorá už v mnohých prípadoch našla vyjadrenie v konkrétnych právnych normách na národnej i medzinárodnej úrovni.

¹⁴ Pristúpením k dohovorom, akými sú *Všeobecná deklarácia ľudských práv* (1948), *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach* (1966) a *Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* (1966).

¹⁵ K problematike medzinárodného usporiadania, jeho možným alternatívam a z nich vyplývajúcim otázkam vo vzťahu k uznaniu a presadzovaniu ľudských práv pozri (Hrubec 2011b).

teľné i realizovateľné bez práva na priaznivé životné prostredie,¹⁶ ktoré zahŕňa právo na dýchateľný vzduch, pitnú vodu a aspoň minimum základných potravín a minimálny priestor na život.

Snaha o presadzovanie týchto práv však naráža na konečnosť zdrojov, bez ktorých sú tieto práva nerealizovateľné. Právo na vodu a právo na výživu, ako aj právo na bývanie sú síce zakotvené v medzinárodných dohovoroch, ktoré dokonca štátom ukladajú povinnosť tieto práva nielen rešpektovať a chrániť, ale ich aj napĺňať. No pokračujúca degradácia životného prostredia¹⁷ postupne redukuje možnosti štátov tieto práva napĺňať a chrániť. Štáty a nimi tvorené medzinárodné organizácie ani nadnárodné korporácie pritom doposiaľ nezmenili svoje základné organizačné imperatívy, predovšetkým imperatív rastu, ktorých aplikácia prispieva k tomu, že možnosti napĺňania spomenutých ľudských práv sú čoraz obmedzenejšie.¹⁸ Klesajúca schopnosť štátov napĺňať záväzky a očakávania plynúce zo zakotvenia konceptu ľudských práv do ústavných systémov bude ohrozovať politickú legitimitu, a tým aj stabilitu štátov, a to dokonca aj tých, ktoré zatiaľ disponujú dostatočnou technologickou a ekonomickou mocou, umožňujúcou poskytovať pomerne vysoký rozsah vojenskej i nevojenskej bezpečnosti. Rastúci negatívny vplyv klimatických zmien na schopnosť štátov napĺňať právo svojho obyvateľstva na vodu a výživu¹⁹ bude s veľkou pravdepodobnosťou zvyšovať pokušenie štátnych i neštátnych aktérov zabezpečiť si svoju bezpečnosť (surovinovú, energetickú, potravinovú) na úkor druhých, resp. poskytovať ju len svojmu obyvateľstvu, alebo dokonca len jeho časti. Prvými obeťami takéhoto postoja sú environmentálni utečenci, ale aj skupiny sociálne vylúčených v krajinách bohatého severu. M. Hrubec konštatuje: „Neprehliadnuteľnou stránkou ľudských práv je však nielen ich formulácia, ale tiež ich reálne presadzovanie v daných historických kontextoch“ (Hrubec 2011a, 377). Reálne presadzovanie ľudských práv by vzhľadom na uvedené hrozby znamenalo radikálne prehodnotenie hospodárskych a politických priorít, ako aj technických noriem a technologických postupov. Alternatívou je postupná rezignácia na koncept ľudských práv, resp. transformácia niektorých ľudských práv na privilégia, dostupné len časti populácie. V atmosfére vysokých očakávaní, ktoré koncept ľudských

---

¹⁶ Deklarácia OSN o životnom prostredí človeka prijatá v Štokholme v roku 1972 konštatuje, že životné prostredie je jednou z nevyhnutných podmienok na to, aby človek mohol užívať základné ľudské práva vrátane práva na život. Ochrana a zlepšovanie stavu životného prostredia je zároveň definovaná ako „povinnosť všetkých vlád“ (UN 1973, 3).

¹⁷ Ide predovšetkým o klimatické zmeny, zmenu chemického zloženia hydrosféry a atmosféry, odlesňovanie, rozširovanie púšti a hromadné vymieranie rastlinných a živočíšnych druhov.

¹⁸ V tejto súvislosti je nutné spomenúť aj fenomén chudoby a jej chápanie ako zásadného porušovania ľudských práv (pozri (Marcinková 2012).

¹⁹ Napr. rýchle roztápanie vysokohorských ľadovcov v Himalájach ohrozuje takmer dve miliardy ľudí, ktorí žijú v povodí riek napájaných z týchto ľadovcov, nedostatkom pitnej vody, ako aj stratou možnosti produkovať potraviny, pretože pestovanie základných potravín je v týchto oblastiach do veľkej miery nemožné bez zavlažovania riečnou vodou. Naplnenie tejto hrozby by s veľkou pravdepodobnosťou viedlo k masovej migrácii stoviek miliónov ľudí, čo by sa nezaobišlo bez násillia, ktoré by destabilizovalo aj štáty bezprostredne nesusediace s takto postihnutými regiónmi.

práv v poslednom polstoročí vzbudil po celom svete, by však takáto transformácia bola len veľmi ťažko legitimizovateľná.

Záver. Rastúci vplyv priemyselnej civilizácie na životné prostredie, vrátane globálnej i miestnej klímy, chemického zloženia atmosféry a hydrosféry ako základných zložiek a predpokladov environmentálnej bezpečnosti, robí z tejto problematiky čoraz naliehavejší filozofický i politický problém. Stav základných predpokladov života jednotlivcov i celej civilizácie už nie je mimo ľudskej kontroly, ale je, naopak, dôsledkom činnosti ľudskeho druhu, a to v takom rozsahu, že možno hovoriť o novej geologicko-klimatickej ére, označovanej ako antropocén. Medzinárodné dohovory o ľudských právach zakotvili nielen právo na život, ale aj právo na vodu, právo na výživu a právo na bývanie ako povinnosti jednotlivých štátov. Všetky tieto práva sú priamo podmienené priaznivým stavom životného prostredia, preto je možné životné prostredie považovať za verejný statok. Dokonca možno tvrdiť, že ide o verejný statok ľudstva, resp. globálnej spoločnosti. Prerozdelenie konečných zdrojov a starostlivosť o globálne životné prostredie ako fakticky nedeliteľný verejný statok ľudstva bude fundamentálnou otázkou politickej a právnej filozofie. Závažnosť a rozsah súčasných klimatických zmien a technologických možností priemyselnej civilizácie pozitívne alebo negatívne tieto zmeny ovplyvňovať bude na politický systém klásť čoraz väčšie nároky. S prehlbujúcimi sa dôsledkami klimatických zmien a ubúdajúcimi zdrojmi pre život v podmienkach rastúcej ľudskej populácie sa otázka environmentálnej bezpečnosti bude čoraz viac prejavovať ako otázka politická a možno očakávať, že schopnosť politiky odpovedať na ňu prostredníctvom právnej regulácie konania fyzických i právnických osôb bude predpokladom legitimacy politického systému. A to dokonca aj v prípade, že by prehlbujúce sa sociálne rozdiely viedli k rezignácii na ideál ľudských práv. V takom prípade by bola schopnosť zabezpečovať bezpečnosť, a to nielen environmentálnu, ale aj fyzickú, len pre časť ľudstva ešte náročnejším politicko-organizačným problémom než pokus o vybudovanie globálneho systému prerozdelenia, ktorý by sa snažil aspoň o spravodlivejšiu redistribúciu čoraz nedostatkovejších zdrojov potrebných na prežitie. Taká politika by však úplne rezignovala na možnosť získania demokratickej legitimacy, a mohla by sa teda spoliehať iba na otvorené násilie.

Literatúra

- ARISTOTELES (1979): *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda.
- ČERNÍK, V. (2011): Spory o otázke „prirodzenosti“ a „slobody“ súčasného kapitalizmu. *Filozofia*, 66 (8), 782-793.
- DUBNÍČKA, I. (2007a): *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra: FF UKF v Nitre.
- DUBNÍČKA, I. (2007b): *Mravy, šelmy a vegetariáni*. Nitra: UKF v Nitre.
- HABERMAS, J. (2012): Koncept ľudskej dôstojnosti a realistická utópia ľudských práv. In: Habermas, J.: *K ústave Európy*. Bratislava: Kalligram, 15-43.
- HORKHEIMER, M. (1999): Spoločenská úloha filozofie. *Filozofia*, 54 (2), 114-125.
- HRUBEC, M. (2011a): *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia.

- HRUBEC, M. (2011b): Kritická koncepcie mezinárodného usporiadania. Alex Honneth o uznání mezi státy. *Filozofia*, 66 (5), 405-422.
- HSIANG, S. M. *et al.* (2013): Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict. *Science* 341 Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1126/science.1235367> Navštívené: 23. septembra 2013.
- IPCC. (2013): Summary for Policymakers. In: Stocker, T. F. – Qin, D. – Plattner, G.-K. – Tignor, M. – Allen, S. K. – Boschung, J. – Nauels, A. – Xia, Y. – Bex, V. – Midgley, P. M. (eds.): *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- JONAS, H. (1997): *Princíp zodpovednosti. Pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH.
- JONAS, H. (2011): K ontologickým základům etiky budoucnosti. *Filosofický časopis*, 59, (6), 897-908.
- KOHÁK, E. (1993): Lidská práva, správnost přírody. *Česká mysl*, XLIII (3), 97-106.
- LOVELOCK, J. (2012): *Mizející tvář Gaii. Poslední varování*. Praha: Academia.
- MANDA, V. (2008): Ku konceptu zodpovednosti H. Jonasa. In: *Ekologizácia a humanizácia alebo o predpokladoch a cestách nášho (pre)žitia? Zborník zo sympózia, Zvolen – 23. mája 2007*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, 104-110.
- MARCINKOVÁ, H. (2012): Extrémna chudoba ako problém zanedbania negatívnych povinností globálnej spravodlivosti. *Filozofia*, 66 (8), 731-742.
- MARX, K. (1955): *Kapitál*. Zv. I. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- MCLELLAN, R. (ed.) (2014): *Living Planet Report. Species and spaces, people and places*. Dostupné na: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/ Navštívené 5. 10. 2014.
- PALAZZO, A. (2014): The Military Revolution of Limits and the Changing Character of War. *Small Wars Journal*. Dostupné na: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-military-revolution-of-limits-and-the-changing-character-of-war> Navštívené 29. 01. 2014.
- SMREKOVÁ, D. (2010): Čo znamená prevziať zodpovednosť? K pojmu imputácie v súčasnej etike. *Filozofia*, 65 (9), 893-906.
- SOUSEDÍK, S. (2010): *Svoboda a lidská práva*. Praha: Vyšehrad.
- SŤAHEL, R. (2008): K vývoju významu pojmu krízy. In: Sťahel, R. – Plašienková, Z. (ed.): *Historické a súčasné podoby myslenia a komunikácie: zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou v rámci 8. výročného stretnutia SFZ pri SAV Nitra 18. – 19. septembra 2008*. Bratislava: Iris, 147-154.
- ŠMAJS, J. (2013): Proč etika nestačí. *Filosofický časopis*, 61 (6), 803-826.
- ŠMIHULA, D. (2001): O podstate ľudských práv. *Filozofia*, 56 (6), 431-437.
- ŠPIRKO, D. (2012): Sloboda a „environmentálna zodpovednosť“. In: Sucharek, P. (ed.): *Sloboda a jej projekcie*. Prešov: FF PU, 182-187.
- UN (1973): *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, 5 – 6 June 1972*. New York: United Nations.
- Všeobecná deklarácia ľudských práv* (1948)
- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach* (1966)
- Medzinárodný pakt o hospodárskych sociálnych a kultúrnych právach* (1966)

Richard Sťahel
Katedra filozofie FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovak Republic
e-mail: rstahel@ukf.sk